

Türkistan'ın Anadolu Sosyo-Kültürel Dünyasına Tesirleri

Rahim ÇİMEN

Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye, rcimen@erbakan.edu.tr, (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Mustafa AKKUŞ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya,
Türkiye, akkus75@hotmail.com

İzzetullah ZEKİ

Doç.Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü, Burdur, Türkiye, izzetullahzeki@yahoo.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 30.06.2025

Kabul: 30.10.2025

Yayın: 31.10.2025

Anahtar Kelimeler:

Türkistan,
Anadolu,
Tarih,
Medrese,
Fikir,

Farsça bir kelime olup Türk ili ve Türk yurdu anlamına gelen Türkistan, asırlarca Türk kültür ve medeniyetinin beşiği olmuştur. Ulu Türkistan bozkırlarında gelişen siyasi ve dini hareketlerle toplumsal dönüşümler bu bölgeyi Türk dünyası ve Turan coğrafyasının ana merkezlerinden biri haline getirmiştir. X. ve XI. Asırdan itibaren Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi Türk hanedanlıklarının öncülüğünde Türkistan'dan Anadolu'ya doğru yönelen nüfus hareketi sadece bir göç akını değil, aynı zamanda bir medeniyet aktarımı anlamını taşımaktadır. Bu gelişmeler dâhilinde Anadolu'ya göç eden Türk boyları için sadece yeni bir oba ve yurt olmayıp aynı zamanda ilim, irfan, kültür ve inanç hüviyetinin yeniden şekillendiği bir zemin olmuştur. Türkistan'da şekillenmiş olan İslam medeniyetinin, tasavvuf, tefekkür ve terbiyesi, mimari eser ve üslupları, sanat anlayışı ve toplumsal yaşam biçimleri Anadolu'ya taşınmıştır. Söz konusu kültürel ve manevi zenginlikler Anadolu'nun mahalli unsurlarıyla kaynaşarak özgün bir sentez meydana getirmiştir. Bu anlamda özellikle Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi gibi mutasavvıfların etkisiyle gelişen Yesevîlik tarikatı, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli ve benzeri sufi önderler aracılığıyla toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Halkın ruhuna hitap eden sözlü edebiyat ürünleri, geleneksel musiki ve el sanatları gibi unsurlar da bu kültürel etkileşimin izlerini taşır. Kültürel aktarımın yanı sıra siyasi cihetten bakıldığında ise Selçuklu, Beylikler ve ardından Osmanlı devlet yapılarının teşekkülünde Türkistan menşeli Türk töresine bağlı yönetim anlayışlarının izleri açıkça görülmektedir. Bu çalışmada, Türkistan'ın köklü,engin ve zengin ilim, irfan ve sosyo-kültürel izlerinin Anadolu düşünce dünyası üzerindeki tesirleri incelenmektedir.

The Influences of Turkistan on the Socio-Cultural World of Anatolia

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 30.06.2025

Accepted: 30.10.2025

Published: 31.10.2025

Keywords:

Turkestan,
Anatolia ,
Historical,
Madrasa,
Thought,

The Persian word “Turkistan,” meaning “Land of the Turks” or “Turkish Homeland,” has for centuries served as the cradle of Turkish culture and civilization. Through the political and religious movements and social transformations that developed across the vast steppes of Great Turkistan, the region became one of the principal centers of the Turkic world and the broader Turan geography. From the 10th and 11th centuries onward, under the leadership of Turkic dynasties such as the Karakhanids, Ghaznavids, and Great Seljuks, the population movements from Turkistan toward Anatolia were not merely migrations, but also a transfer of civilization. Within this historical context, Anatolia became not only a new homeland and settlement for migrating Turkic tribes but also a fertile ground where knowledge, wisdom, culture, and religious identity were reshaped. The Islamic civilization, Sufi thought and discipline, architectural works and styles, artistic understanding, and social life patterns that had taken shape in Turkistan were carried into Anatolia. These rich cultural and spiritual elements merged with local Anatolian traditions to create a unique cultural synthesis. In this regard, the Yesevî Sufi order, founded under the influence of Ahmad Yasawi, the “Pir of Turkistan,” profoundly shaped the social structure of Anatolia through the efforts of Sufi leaders such as Haji Bektash Veli. Elements like oral literature that resonated with the hearts of the people, traditional music, and handicrafts also reflect the traces of this cultural interaction. From a political perspective, the influence of Turkistan-origin Turkic traditions and governance principles can clearly be observed in the formation of the Seljuk, Beylik, and later Ottoman state structures. This study examines the deep-rooted, extensive, and rich intellectual, spiritual, and socio-cultural influences of Turkistan on the intellectual landscape of Anatolia.

Atıf/Citation: Çimen, Rahim – Akkuş, Mustafa- Zeki, İzzetullah. “Türkistan'ın Anadolu Düşünce Dünyasına

GİRİŞ

Asya'nın kalbinde yer alan Türkistan, tarih boyunca Türklerin siyasi, içtimaî, kültürel ve dini merkezlerinden biri olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu coğrafya, Mâverâünnehir ve Seyhun-Ceyhun nehirleri arasındaki verimli bölgelerden Altay Dağları ve Hazar Denizinin ötesine kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Türkistan, özellikle Akhunlar, Oğuzlar, Göktürkler, Karahanlılar, Sâmânîler, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar, Gurlular, Timurlular, Babürlüler ve Şeybanîler (Özbekler) gibi birçok önemli Türk devletine ev sahipliği yapmıştır. Bu devletler aracılığıyla hem Türkistan'da hem de özellikle Selçuklularla batıya doğru genişleyen bir uygarlık inşa ve imarına imkân hazırlamıştır.¹ Miladi VIII. asırdan başlayarak İslam'la müşerref olma süreci, Türk ulusunun Kök Tengri ve Tek Tengri inanç yapısında köklü dönüşümlere sebep olmuştur. Türkistan, bu dönüşüm ve değişimin merkezinde taşıyıcı bir rol üstlenmiştir. İslam'ın özellikle Ehl-i Sünnet çizgisi ve tasavvuf temelli inancın yayılması, Türkistan'daki şehirlerde (özellikle Buhara, Semerkant, Yesi, Gazne, Belh, Herat) somut bir şekilde gelişmiş olması, bu bölgelerde talim ve terbiyeye göre âlimlerin amelde Hanefî, itikatta Mâturidî ve tasavvufta Ahmed Yesevî tarikinde olmaları önem arz etmektedir. Nitekim Türkistan'ın bu umum mefkûresi Anadolu başta olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerine etkisini büyük ölçüde göstermiştir.² Örneğin Ahmed Yesevî'nin öncülüğünde gelişen Yesevîlik geleneği, ilim, irfan ve kültür yolcuğunun temel dinamiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.³

Bu anlamda Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli asırlarca devam eden Anadolu irfanının önderleri olup tevazu ve hoşgörülü yaklaşımlarıyla halkın gönlünde yer etmişlerdir. Bu açıdan Ahmed Yesevî'nin hikmetli ve halka yönelik akıcı sözleri, Hacı Bektaş-ı Veli'nin irfan dolu mektupları Anadolu'nun mayasını oluşturmuş, Türk töre ve inançlarının birleşimiyle İslam'ın gönüllere girmesini ve Anadolu'nun hepten Türk- İslam yurdu olmasını sağlamıştır. Buradan hareketle medreselerde verilen eğitim modelinin ve Anadolu irfanını yayan önderlerin yaptıkları faaliyetlerin günümüzde din eğitiminin önemi, yöntemleri, etkisi ve kapsamı bağlamında yol gösterici niteliktedir. Bilgiyle empatik bir bakış açısı içeren, hoşgörü ve etik ile yoğrulmuş bir yöntem günümüz eğitime de önemli mesajlar vermektedir. Manevi ve psikolojik boyutları ikmal edilen bu eğitim anlayışı günümüz dünyasında da ihtiyaç duyulan bir durumdur. Böylece öğrenci yetkinlikleri farklı boyutları ile ortaya çıkarılarak bütüncül bir yaklaşım sergilenmiş olacaktır. Bu gelişmelere bağlı olarak bu çalışmada, Türkistan'ın Anadolu üzerindeki etkileri tarihsel, kültürel, dini ve siyasi boyutlarıyla ele alınmış; göçlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel ve kültürel bir dönüşüm meydana getirdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca bu sürecin tek yönlü bir aktarım değil, çift taraflı bir etkileşim ve sentez süreci olduğu da

¹ Mahmud b. Muhammed Aksarayî, *Târîh-i Selâcika Mûsâmeretü'l-Ahbâr ve Mûsayeretü'l-Ahyâr*, nşr: Osman Turan, (Tahran: İntişârâtü'l-Asatir, 1983, 11; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 45-49; Nâsîrüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bibi, *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*, nşr: Muhammed Said Cemaleddin, (Kahire: El-Merkezi'l-Kavmi L'it-Tercüme, 1993), 241

² Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, nşr: Abdülhüseyin Nevâî, (Tahran: Müessesesi-i İntişârâtı Emir Kebir, 2015, 428; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992), 127-135; Ömer Soner Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dinî Siyaseti'nde Mâturidî Âlimlerin Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, 2016, 384; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 182; Mustafa Akkuş, "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *SUTAD*, 45, 2019, 353-369.

³ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 55-72.

vurgulanmıştır. Böylece Türkistan-Anadolu arasındaki medeniyet, ilim ve irfan yolculuğunun çok katmanlı doğası bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Makalede Türkistan'ın Anadolu'ya sosyo-kültürel etkileri temel ve güncel Farsça, Arapça ve Türkçe kaynaklarla nitel, tarihsel ve karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. Türkistan'ın Anadolu düşünce dünyasına etkileri, X. ve XI. yüzyıllardan itibaren gerçekleşen fetih ve göç hareketleriyle kültürel etkileşimler çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma, tarihsel havadis ve vakaları kronolojik bir düzen içinde inceleyerek Türkistan'dan aktarılan siyasi, dinî ve kültürel unsurların Anadolu'da nasıl yeniden tezahür ve teşekkül bulduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma esnasında tarihî kaynaklar, kronikler ve modern araştırmalardan yararlanılmış; gelişmeler dönemin şartları bağlamında tetkik edilmiştir. Ayrıca makalede istifade edilen karşılaştırmalı kültürel analiz ve disiplinlerarası yaklaşım yöntemleri çerçevesinde Türkistan ile Anadolu arasındaki dil, tasavvuf, medrese geleneği, sanat ve mimari alanlarındaki benzerlikleri incelemiştir. Makalede tarihsel veriler tasavvuf, edebiyat, sosyoloji ve eğitim tarihi gibi farklı alanlardan elde edilen bilgilerle birleştirilerek bütüncül bir yorum geliştirilmiştir.

1. Türkistan'dan Anadolu'ya Göç Dalgalarının Siyasi ve Kültürel Arka Planı

Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya akınları, İslamiyet'i kabulleri ve kısa bir süre sonra mutlak bir güç olarak ortaya çıkmaları ile başlamıştır. Bu anlamda Türklerin İslam'la müşerref olmaları sadece bir meziyet ve kazanım olarak kalmamış aynı zamanda başta Türkistan olmak üzere İslam coğrafyasının sancaktarlığını yapmışlardır. Özellikle Çağrı Bey'in 1018 yılındaki Anadolu keşif seferleri ile başlayan bölge ile tanışması ve ardından gelen göç dalgaları yalnız bir yer değiştirme ve yeni fetih yurtları aramaktan ibaret değildir. Bu eylem aynı zamanda kadim Türkistan medeniyetinin Anadolu'ya taşınması anlamına gelmektedir. Bu fetih ve göçler sayesinde Türkistan'da şekillenip zenginleşen dini anlayışlar, devlet töreleri, toplumsal yapı ve farklılıklar, sanat, musiki ve mimari üslup ve anlayışlar Anadolu'ya aktarılmıştır. Söz konusu farklılık ve zenginlikler Anadolu'daki mahalli unsurlarla etkileşime girerek yepyeni bir sentezin vücut bulmasını sağlamıştır.⁴ Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri ve hemen devamında cihanşümöl Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde bu etkilerin izleri net bir şekilde müşahade edilmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin 1040 yılında Dandanakan Zaferi ile muktedir bir devlet olarak ortaya çıkması İslam âlemindeki birçok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Hususiyle Türkistan'ın siyasi ve askeri organizasyon kültürünü Anadolu'ya taşımada öncü rol oynamıştır. Anadolu'da yeni bir siyasi yapılanma ve devlet yönetiminin temellerini atmıştır. Türkistan'dan aktarılan bu devlet geleneği özellikle Türkiye Selçuklu Devleti döneminde daha da kurumsallaşmış ve Anadolu'nun sosyo-politik yapısını derinden etkilemiştir. 26 Ağustos 1071 tarihinde elde edilen Malazgirt Zaferinden sonra ise topluluklar halinde Türkistan'dan gelen Türk akınları bir daha geri dönmek üzere Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmeyi hedeflemişlerdir. Anadolu'nun o dönemdeki mevcut siyasi ve demografik yapısı, özellikle Oğuz/Türkmen göçünü kolaylaştırmıştır.⁵ Bu gelişme Türkistan'daki devlet töresi, boy teşkilatı ve beylik (liderlik) anlayışı üzerine tesis edilmiştir. Bu geleneğe göre Türk boyları, hem askeri hem de sosyal birimler olarak işlev görmüş, başlarındaki liderleri (beyler) hem gazi (alperen, savaşçı) hem de ulû'l-emr olarak toplumun yönetiminde etkili

⁴ Muhammed b. Ali Şebânkâreyî, *Mecmau'l-Ensâb, II*, nşr: M. H. Muhaddis, nşr, (Tahran: İntişârâtı Emir Kebir, 1997), 99; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 88-91.

⁵ Kaya, 211-232.

olmuştur.⁶

Siyasi anlamda Çağrı Bey'in başarılı seferleri Selçuklulara Anadolu'nun coğrafi ve siyasi yapısını tanıma fırsatı sağladı ve Türklerin bu bölgeye yerleşme düşüncesini güçlendirdi. Bu başarılar Selçukluların Türk dünyasında saygınlık kazanmasına neden oldu. Artan ilgiyle birlikte birçok Türk boyu Selçuklu yönetimine katıldı. Bu durum nüfus baskısını beraberinde getirince batıya doğru yeni akınlar hız kazandı. İlk başarılar, sonraki fetihlerin temelini oluşturdu. Eğer bu ilk akınlar başarısız olsaydı, Anadolu Türk yurdu olamayabilirdi; Anadolu Türkleri, Filistin ya da Kirman gibi geçici siyasi varlıklar hâline gelebilirdi. Anadolu'daki Türk başarıları Bizans'ı paniğe sevk etti. Rumlar, Avrupalılardan yardım isteyince Haçlı Seferleri başladı. Bu seferler yalnızca bir askerî mücadele değil, aynı zamanda Doğu ile Batı arasında kültürel ve bilimsel bir etkileşim alanı yarattı. Bu etkileşim, Avrupa'da Rönesans ve Reform gibi büyük değişimlerin zeminini hazırladı. Uzun mücadelelerle Türk yurdu hâline gelen Anadolu, yaklaşık 250 yıl Selçuklulara, 600 yıl ise Osmanlılara ev sahipliği yaptı. Anadolu'da kurulan her Türk devleti, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumuna tarihsel bir katkı sundu.⁷

Siyasi ve askeri etkilerin yanı sıra bireysel olarak Türkistan'dan Anadolu'ya gelerek Selçuklu sarayına yerleşen âlimler ve arifler de devlet yönetiminde aktif rol oynamışlardır. Örneğin üstün hitabet ve güçlü ikna kabiliyetine sahip olan Türkistanlı âlim ve kadı Cemâleddin el-Hûtenî, Sivas'a yerleşen Sultan Rükneddin tarafından Sultan İzzeddin'e elçi olarak gönderilmiştir. Kadı Cemâleddin el-Hûtenî Konya'ya gelince Sultan İzzeddin tarafından izzet ve ikramla karşılanmıştır.⁸ Diğer yönden Rükneddin'in sarayında büyük sefir Kaidü'l-mühimmat Kemaleddin adlı bir zatın olduğu bilgisi de âlimlerin devlet yönetimindeki rolüne dikkat çekmektedir.⁹

Türkistan'dan Anadolu'ya aktarılan diğer bir önemli miras ise iktâ sistemidir.¹⁰ Bu sistem Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde Türkistan'dan gelen önemli idari ve ekonomik bir kurumun temelini oluşturmuştur. Anadolu'da tımar olarak adlandırılan bu sistem askeri hizmet karşılığında toprak tahsis edilmesi şeklinde işlemiş, askeri disiplin ve ekonomik üretimi teşvik etmiştir. Bu uygulama sayesinde devlet, hem askerî kuvvetini organize etmiş hem de topraklarının verimli kullanılmasını sağlamıştır. Tımar sistemi, Osmanlı Devleti'nde de gelişerek sürdürülen bir model olmuştur. Türkistan'dan Anadolu'ya tevarüs eden diğer bir gelenek ise cihat ve gaza temelinde gelişen Alp-Eren anlayışıdır. Bu anlayışa göre Alp, savaşçı ve cesur lider anlamına gelirken; Eren, manevi olgunluğa ulaşmış kişi anlamına gelmektedir. Bu iki kavram, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu toplumunda iç içe geçmiş; hem devletin hem de toplumun ayakta kalmasında kritik öneme sahip olmuştur.¹¹

Bu tanımlamaya binaen Anadolu'daki siyasi yapıya sahip liderlerin sadece gaza eden bir bey değil, aynı zamanda toplumun manevi önderleri olması gerektiği fikrini de beraberinde getirmiştir. Anadolu beyliklerinin çoğu, Selçuklu mirasının devamı olarak, özellikle Türkistan kökenli liderler tarafından kurulmuştur. Bu beyler, hem devlet kurma hem de idari sistemi işletme konusunda Türkistan'dan getirdikleri bilgi ve tecrübe sayesinde ilerlemişlerdir. Bu beylikler, kendi içlerinde tımar benzeri toprak dağıtımı, boy teşkilatı ve dini-askeri liderlik yapıları oluşturmuş; böylece Anadolu'nun

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984), 147-152.

⁷ Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, nşr: Said Nefisi, (Tahran, İntişârât-ı Kitâbhân-i Sanâyi 1940), 695; Kaya, 211-232.

⁸ İbn Bibî, *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*, nşr: Muhammed Said Cemaleddin, (Kahire: El-Merkezi'l-Kavmi L'it-Tercüme, 1993), 323.

⁹ İbn Bibî, 337.

¹⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 78-85.

¹¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi*, (Ankara: Eren Yayıncılık, 1996), 30-40.

siyasi teşekkülünü zenginleştirmişlerdir.

Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Türk varlığı kalıcı hâle gelmiş, buna bağlı olarak askeri ve idari örgütlenme hız kazanmıştır. Türklerin fetihler sonrası Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte, Birinci Dönem Türk Beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuş; böylece siyasi teşkilatlanma başlamıştır. XI. yüzyıldan itibaren süregelen Selçuklu akınları, düzenli ve yoğun Türk göçleriyle desteklenmiş, fethedilen topraklarda yerleşik hayat teşvik edilmiştir. Fethedilen yerler kılıç hakkı karşılığı olarak yurt verilmiştir. Bu da fetihlerin genişlemesini sağlamıştır. Yeni kurulan yerleşim birimlerine Türkçe adlar verilmiş, bu da Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecini hızlandırmıştır. Bu yerleşimlerle birlikte cami, medrese, han ve kervansaray gibi yapılar inşa edilerek Türk-İslam kültürü Anadolu'da kurumsallaşmıştır. Ayrıca Selçuklu sultanları ve Anadolu Beyleri fethedilen bölgelerdeki gayrimüslim halka karşı hoşgörülü bir yönetim anlayış sergilemeleri farklı toplulukların bir arada yaşamasını sağlamışlardır.

2. Türkistan'dan Anadolu'ya Göçler ve Demografik Değişim

Oğuzlar/Türkmenlerin Türkistan'dan gaza aşkıyla Anadolu'ya doğru yola çıkmaları çok eski dönemlere dayanmaktadır. Çünkü Türkler, fethettikleri bu topraklarda hayvanları için uygun otlaklar ve kendileri için stratejik kışlaklar bulmuşlardır. Grousset, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin sadece askeri değil bir bütün olarak siyasi, coğrafi ve kültürel olarak gerçekleştirdiklerini dile getirir. Ona göre, Anadolu topraklarının Asya bozkırlarına benzerliği, Türkmen çobanlarının buraya yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Oğuzların bölgeye yerleşmesiyle birlikte Anadolu'nun sadece Türkleşmediğini, aynı zamanda bozkırlaşma sürecine girdiğini söyler. Ancak bu sürece Türklerin tek başına neden olduğu görüşüne karşı çıkar. Anadolu'nun daha önce de yarı çöl ve bozkır özellikleri taşıdığını ifade eder.¹² Grousset her ne kadar Türkmenleri çoban olarak telakki ederek Anadolu'yu bozkırlaştırdığı fikrini öne sürse de daha sonraki ilim ve imar faaliyetleri aksini göstermektedir.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından Malazgirt Meydan Muharebesi büyük bir öneme sahiptir. Malazgirt'te kazanılan zafer yalnızca Bizans İmparatorluğu'nun askeri gücünün zayıflatmamıştır. Aynı zamanda Anadolu'nun tarihsel kaderini değiştiren bir dönüm noktası olması bakımından da büyük önem arz etmektedir. Bu savaşta Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Türkistan ve Anadolu seferlerinin her birinin diğerinin mütemmimi görmüş, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i mağlup ederek Anadolu'nun kapılarını Türklere açtıktan sonra Türkistan'a yönelmiştir.¹³ Ardından Anadolu'da Büyük Selçuklu yönetimi tarafından planlı ve stratejik bir iskân politikası yürütülmüştür. Bu politikaya göre, özellikle Türkistan'ın Horasan, Buhara, Fergana, Semerkant, Rey, Nesâ ve Belh gibi bölgelerinde yaşayan Oğuz boyları, Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Bu göçler gelişigüzel bir eylem olmayıp Selçuklu devlet aklının yönlendirmesiyle gerçekleşen planlı ve örgütlü iskân politikası olarak gerçekleştirilmiştir. Gazanın birer neticesi olarak göçebe ya da yarı-göçebe Türkmen topluluklar, Anadolu'nun verimli ovalarına ve savunmaya elverişli dağlık bölgelerine düzenli olarak yerleştirilmiştir.¹⁴

Bu gelişmelere bağlı olarak Anadolu'nun etnik, dini ve demografik yapısı gözle görünür bir

¹² Grousset René, *Bozkır imparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 185; Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, 18/59, 2014, 211-232.

¹³ Aksarayî, 20; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 103-112.

¹⁴ Ebu Ali Kivamuddin Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, tsh: Muhammed Kazvini, (Tahran: Çap-ı Tahran Musavvir), 1965, 193; Müstevfi, 2015, 436; Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 93-95.

şekilde dönüşüme uğramıştır. Önceden Bizans'a bağlı olan ve yoğunlukla Ermeni, Rum, Süryani gibi halkların yaşadığı kırsal alanlara Türk boylarının yerleşmesiyle yeni bir sosyal dokunun temelleri atılmıştır. Yeni kurulan köyler, kasabalar ve daha sonra beylik düzeyine ulaşacak idari yapılar, Türk-İslam kültürünün Anadolu'ya taşınmasında etkili olmuştur.¹⁵ Bu değişim meydana gelirken yerel halkın inanç ve geleneklerine dokunulmamıştır. Aksine can, mal, izzet ve iffetleri korunmuştur. İslam'la müşerref olmaları teşvik edilmiştir. Bu noktada eğitim kurumları olan medreselerin kritik bir rol üstlendiği söylenebilir. Medreseler bilginin yayıldığı kurumlar olmanın yanında dini, sosyal ve kültürel alanların gelişmesine vesile olmuştur. Aynı zamanda toplumsal açıdan sosyal bağların güçlenmesini de sağlamıştır. İslam ahlakının ve toplumsal normların da toplumda yaygınlaşmasına vesile olan medreseler günümüz din eğitimi açısından da bilginin yanında sorumluluk duygusunun artırılmasına ve değerlerin önemine dikkat çekilmesine vesile olmaktadır.

Bu dönemde özellikle Oğuz/Türkmenler, Anadolu'ya gelmek için uzun ve badireli yollardan geçip buralarda tutunabilmek adına Rum, Ermeni, Gürcü, Moğol ve Haçlılara karşı büyük mücadeleler verdikleri bilinmektedir. Nitekim yüzyıllar süren bu gayretler sonucu Anadolu, Urfalı Mateos'un dediği gibi *"rüzgâr gibi uçan atlar üstünde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı Türklerin yurdu haline"* ¹⁶ gelmiştir. Özellikle Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler ve Artuklular gibi ilk dönem Anadolu beylikleri, Malazgirt sonrası göçlerle Anadolu'ya gelen Türkmen kitlelerinin oluşturduğu siyasi yapılar olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷ Başka bir deyişle ilk dönem Anadolu Beylikleri, gaza faaliyetlerinin yanı sıra Türkistan'dan Anadolu'ya gelen ilk akınlar olup ilim, irfan ve kültür yolculuklarının ilk neferleri olmuşlardır.

Bu beylikler aynı zamanda eğitim, sanat, mimari ve dini alanda yeni bir medeniyetin öncüleri olmuşlardır. Cami, medrese, han, kervansaray, tekke, zaviye ve türbe gibi yapılarla şehirleşmeyi hızlandırarak İslam kültürü Anadolu topraklarında kök salmaya başlamıştır. Söz konusu kapsamlı göç dalgaları ile birlikte gelen dil, gelenek, giyim-kuşam, aşiret yapıları ve dini tarikatlar da Anadolu'nun kültürel kimliğinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Ahmed Yesevî'nin manevi önderliğini yaptığı Yesevîlik tasavvufu da, bu göçlerle birlikte Anadolu'ya taşınmıştır. Bu manevi yolculuk onun müritleriyle adeta zirveye çıkmıştır. Örneğin onun yolunu takip eden Hacı Bektaş Veli gibi öncüler aracılığıyla halk arasında yaygınlık kazanmıştır.¹⁸ Ahmed Yesevî Türkçe yazdığı *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde halkın anlayacağı sade bir dil kullanmıştır. Bu sayede İslam'ın halk nezdinde gelişmesine katkı sağlamış ve böylece bir dini eğitim süreci yürütülmüştür. Aynı zamanda Ahmed Yesevî'nin mürit, talebe ve halifeleri akıcı üslubu kullanarak Anadolu'nun İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Yesevî'nin talebeleri olan Alperenler gittikleri yerlerde tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Bu yerler dini eğitim mekânları olmuş ve toplumsal yönden insanların gelişmelerini destekleyecek eğitim merkezleri haline gelmiştir. Ahmed Yesevî dini eğitimlerini kuru bilgi aktarımından öte manevi liderlik ve rehberlik yaparak ileriye taşımış ve insanların gönüllerine girmeyi başarmıştır. Hikmet adı verilen şiirlerle ahlaki ve pratik dini bilgileri aktarmış ve insanların bu şiirleri ezberleyerek kolayca kavramalarını sağlamıştır.

3. Türkistan'dan Anadolu'ya Dil ve Kültür Aktarımı

¹⁵ Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 14–17.

¹⁶ Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 48.

¹⁷ Yaşar Yüce ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi, Cilt I*, (İstanbul: AKDİTYK Yayınları, 1990), 121–125.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, (Ankara: İletişim Yayınları, 2004), 66–70.

Türkistan'dan Anadolu'ya başlayan göçler, yalnızca fiziki bir nüfus hareketi değil, aynı zamanda dil, edebiyat ve kültürün de taşındığı çok katmanlı bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte, özellikle Oğuz boylarının konuştuğu Oğuz Türkçesi, göçle birlikte Anadolu'ya taşınmış ve burada farklı tarihî, coğrafi ve sosyal koşullarda gelişerek Anadolu Türkçesi adını almıştır.¹⁹ Anadolu Türkçesi, XIII. asırdan itibaren yazılı hale gelerek, Türk edebiyatının temel taşı olmuştur. Bu dönemde, Ahmed Yesevî'nin tasavvufi mirasını taşıyan dervişler, halk arasında Oğuz Türkçesi ile konuşup eserlerini bu dille yazmış; böylece tasavvufi ve halk edebiyatı gelenekleri Anadolu'da kökleşmiştir.²⁰ Oğuz Türkçesi'nin gelişimiyle birlikte oluşan bu edebî zemin halk hikâyeciliğini ve dini-tasavvufi anlatıyı iç içe sunmuştur. Türkistan bölgesinin sözlü kültür ürünleri olan destanlar, hikâyeler, atasözleri ve halk anlatıları, Anadolu'ya gelen Oğuz boyları aracılığıyla canlı biçimde taşınmış ve korunmuştur.²¹

Bu kültürel miras, yalnızca aktarılacakla kalmamış, aynı zamanda yerel Anadolu motifleriyle harmanlanarak özgün bir senteze dönüşmüştür. Örneğin; Alp Er Tunga, Manas ve Dede Korkut gibi sözlü geleneğe dayalı kahramanlık hikâyeleri, yeni coğrafyada da anlam bulmuş ve anlatılmaya devam etmiştir. Bu noktada Dede Korkut Hikâyeleri, Türkistan'daki sözlü geleneklerle Anadolu'daki halk kültürünü ortak bir mirası olarak öne çıkarır. Hikâyelerde yer alan karakterler, dil özellikleri, yaşam biçimleri ve değer yargıları, göç öncesi ve sonrası Türk toplumlarının sürekliliğini yansıtır.²² Dede Korkut anlatılarındaki karakteristik motifler, örneğin boy beylerinin özellikleri, aile yapısı, dini inançlar ve kahramanlık anlayışı, hem Türkistan'ın bozkır kültürünü hem de Anadolu'nun yeni sosyo-kültürel yapısını yansıtan birer köprü unsuru haline gelmiştir.²³

Bu kültürel aktarım sürecinde atasözleri ve deyimler de önemli bir rol oynamıştır. Türkistan'da şekillenen bilgelik ve dünya görüşü, Anadolu'da atasözleri aracılığıyla günlük yaşamın içine sinmiş; sözlü öğretiler halk arasında bellek yoluyla aktarılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Oğuz Türkçesi yalnızca dilsel değil, aynı zamanda kültürel bir taşıyıcı ve kimlik inşa edici unsurdur.

Oğuz Türkçesi, XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu akınları ve göçleriyle birlikte Anadolu'ya taşınmış ve bu bölgedeki dilsel dönüşümde temel belirleyici olmuştur. Bu Türkçenin yerleşmesiyle birlikte Anadolu'da hem sözlü halk kültürü hem de yazılı edebiyat gelişmiş; Türk dili Arapça ve Farsçanın etkisindeki yazı diline karşılık halk arasında baskın iletişim aracı hâline gelmiştir. Özellikle Yunus Emre, Âşık Paşa, Hoca Dehhânî gibi isimler, sade Oğuz Türkçesiyle eserler vererek bu dilin halk tabanında kökleşmesini sağlamışlardır. Oğuz Türkçesi, zamanla Anadolu'nun ana dili hâline gelmiş ve Osmanlı Türkçesi'nin de temelini oluşturmuştur.²⁴ Anadolu'da Oğuz Türkçesinin etkisi yalnızca edebiyatla sınırlı kalmamış; yer adları, halk deyimleri, masallar ve destanlar aracılığıyla bölgenin kültürel hafızasını da şekillendirmiştir. Bu süreçte dil iletişim aracı ve kimlik taşıyıcısı vasıflarıyla iki fonksiyonu icra etmiştir. Kullanılan sade dil sebebiyle halka kolay ulaşılmış ve toplumsal değişimin hızı artırılmıştır. Din eğitimi ve eğitim süreçlerinde anlaşılır etkili iletişim araçlarının önemine buradan hareketle vurgu yapılabilir. Türkçenin sade ve etkili kullanımı halkın bilgiye ve hikmete ulaşımını kolaylaştırmakla birlikte etkisini de artırmıştır. Eğitim açısından sade ve açık bir dil kullanımı öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim engellerinin de ortadan kalkmasına ve

¹⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 12–15.

²⁰ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 25–30.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü, İstanbul*, (Ankara: Ötüken Yayınları, 1984), 97–101.

²² Fikret Türkmen ve Gürol Pehlivan, *Dünyada Dede Korkut Araştırmaları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2025), 330–390.

²³ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 1–25.

²⁴ Ercilasun, 1–25.

amaçların gerçekleştirilmesine etki ettiği görülmektedir. Aynı zamanda farklı formlarda kullanılan dilin etkisi de halk ve öğrenciler üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Yüzyıllar boyu dilden dile aktarılan bilgiler yumağı ortaya çıkmıştır.

4. Türkistan'ın Anadolu'ya Dini ve Tasavvufi Etkileri

Türkistan, İslam'ın Türk toplulukları arasında yayılmasında manevi ve kültürel bir mihenk taşı olmuştur. Bu coğrafyada yetişen mutasavvıflar, özellikle Türkistan'ın büyük şeyhi Yusuf Hemedânî'nin dini ve tasavvufî anlayışıyla yetişmiş halifelerinden Ahmed Yesevî'nin öncülüğündeki sufiler, İslam'ı, halkın anlayabileceği ve içselleştirebileceği bir dille sunmuş, böylece Türk-İslam sentezinin temel taşlarını oluşturmuşlardır.²⁵ Ahmed Yesevî, tasavvufî düşüncüyü sadeleştirip halk diline indirgemesiyle tanınır. Kurduğu Yesevîlik tarikatı, özellikle göçebe Türkler arasında yaygınlaşmış ve bu sayede İslam'ın doğrudan toplumsal hayatla iç içe geçmesini sağlamıştır.²⁶ Yesevîlik, ibadet ve günlük yaşam arasında kopukluk olmaması gerektiğini savunmuş, ayrıca insanlara sevgi, hoşgörü ve tevazu gibi değerleri benimsetmiştir. Bu tasavvuf anlayışı, Anadolu'ya gelen Türk boylarıyla birlikte orada da etkisini göstermiştir. Anadolu'nun manevi ve kültürel zenginliğinde Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Tapduk Emre ve Yunus Emre gibi büyük isimler ile Anadolu'yu ilmik ilmik işleyen Horasan erenleri, Yesevîliğin ve Türkistan tasavvuf geleneğinin izlerini sürdürmüşlerdir.²⁷

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Bektaşilik tarikatı, Yesevîliğin Anadolu'daki uzantısı olarak kabul edilir ve toplumsal dayanışma, adalet ve sevgi temalarını ön plana çıkarmıştır.²⁸ Mevlânâ Celaleddin Rumi ise, tasavvufun mistik boyutunu derinleştirmiş ve insan sevgisini esas alan hoşgörümlü yaklaşımıyla evrensel bir dil geliştirmiştir. Onun eserleri, Anadolu ile Türkistan arasındaki kültürel köprünün en güzel örneklerinden biridir.²⁹ Yunus Emre ise halk diliyle yazdığı şiirlerinde, Yesevîlik'in vurguladığı insan sevgisi ve tevazu anlayışını yansıtarak, Anadolu halkının manevi dünyasına büyük katkıda bulunmuştur.³⁰ Özetle, Türkistan'da başlayan özellikle Yesevîlik ile şekillenen tasavvufî düşünce, Anadolu'da farklı formlarda devam ederek bu iki coğrafya arasında kültürel ve dini derin bir bağ oluşturmuştur. Bu bağ dinî, sosyal ve kültürel hayatın şekillenmesinde de belirleyici olmuştur.

Türkistan coğrafyasında, Hoca Ahmed Yesevî önderliğinde gelişen Türkistan irfanı Türklerin kadim inanç ve kültür değerleriyle İslam'ı harmanlayarak kendine özgü bir yorum ortaya koymuştur. Bu anlayış, klasik Arap-İslam yorumu yerine, Türk kültür kodlarını dikkate alan bir tasavvuf merkezli İslam formudur. Ahmed Yesevî'nin halifeleri ve onun çizgisini takip eden dervişler, Sarı Saltuk, Barak Baba, Hacı Bektaş-ı Veli gibi isimlerle Anadolu'da da etkili olmuşlardır. Bu sûfîler, İslam'ın ahlaki değerlerini Türk toplum yapısına uygun şekilde yorumlamış, böylece Türk-İslam kültür ayniyeti dediğimiz sosyal, kültürel ve dini birlik sağlanmıştır. Moğol istilaları sırasında, özellikle Anadolu'da siyasi ve sosyal düzenin sarsılmasıyla halk büyük bir boşluk içerisine girmiştir. Bu dönemde Hacı Bektaş-ı Veli gibi sûfîler, halkın sığındığı manevi otoriteler hâline gelmiştir.³¹

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, (Ankara: İletişim Yayınları, 2004), 55–60.

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984), 123–127.

²⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 200–210.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşilik*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 10–85.

²⁹ Franklin Lewis, *Rumi: Past and Present, East and West*, (Oxford: Oneworld Publications, 2008), 35–40.

³⁰ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 50–55.

³¹ Erhan Yoksa, “Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Veli Tasavvufunun Türk İslam Anlayışı Açısından Değerlendirmesi”, *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Özel Sayı, 2021, 145–147.

Özellikle Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti döneminde, Bektâşîler, İlhanlılara bağlılığı reddederek Türkmenleri kucaklamış ve bu nedenle büyük itibar kazanmışlardır.³² İlhanlıların zayıflamasıyla birlikte ise Bektâşîlik, Anadolu'daki en etkili tasavvufi akımlardan biri hâline gelmiştir. Yesevîlik geleneğinin Anadolu'da Bektâşîlik'e dönüşümü, bu tasavvufi yapının Anadolu'nun sosyo-kültürel ihtiyaçlarına göre şekillendiğini gösterir. Bu süreçte Hacı Bektâş-ı Velî, yalnızca bir dini önder olarak kalmayarak sosyal düzenin kurucusu da olmuştur. Onun halifeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde hem askeri hem manevi anlamda büyük destek vermiştir. Bu da tasavvufun, bireysel bir maneviyat yolculuğun yanı sıra toplumsal yapının inşasında da rol alan bir siyasi ve kültürel güç olduğunu ortaya koymaktadır. Timur'un Hoca Ahmed Yesevî'den rüyasında zafer müjdesi aldığına inanarak onun adına 1396'da bir külliye inşa ettirmesi, Türk hükümdarlarının da bu dini-manevi geleneğe olan bağlılığının bir göstergesidir. Metin, Yesevîlik'ten Bektâşîliğe uzanan çizgide Türk tasavvufunun nasıl şekillendiğini, bu akımların hem halk nezdinde hem devlet yapılanmalarında nasıl güçlü roller üstlendiğini gözler önüne serer.³³

Diğer yönden Türkistan medreselerinin de Anadolu medreselerini etkilediği görülmektedir. Türkistan medreselerinin Anadolu medreselerine etkisi, ilmi gelenek, müfredat yapısı, eğitim yöntemleri ve tasavvufi düşünce gibi birçok alanda kendini göstermiştir. Bu etki, özellikle Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar ve Timurlular döneminden itibaren sistematik bir biçimde gelişmiştir. Belh, Herat, Nîşâbur ve Semerkant medreseleri yetiştirdikleri talebe ve geliştirdikleri talim ve terbiye düşünceleriyle öne çıkmıştır. Bu etkinin en belirgin yönlerinden biri Anadolu eğitim sisteminde Merv ekolünün kitap ve müderris odaklı eğitim sisteminin uygulanması gösterilebilir. Nitekim bu medreseler Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı medreselerini doğrudan tesir altına almıştır.

Özellikle Nizâmîye Medreselerinin kurulmasıyla eğitim kurumları formel bir hale dönüşmüş, Ehl-i Sünnet düşüncesi çerçevesinde etkisi giderek artmıştır.³⁴ Bu etki, özellikle müderris kadrosu, müfredat yapısı, kitap kullanımı ve medrese mimarisi gibi alanlarda somut biçimde gözlemlenebilir. İlk olarak, müderris kadrosu üzerinde güçlü bir etki söz konusudur. Nitekim Horasan, Buhara ve Semerkant gibi ilim merkezlerinden gelen âlimler, Anadolu'daki medreselerde görev alarak Türkistan ve Horasan geleneğini bizzat taşımışlardır.³⁵

Söz konusu medreseler Türkiye Selçuklu Devleti başkenti Konya'da bulunan Karatay (1250), İnce Minareli (1264), Sırçalı (1242) ve İplikçi (1201) medresesini gerek talim ve terbiye ve gerekse mimari açıdan doğrudan etkilemiştir. Yine Afyonkarahisar'daki Boyalıköy (1210) ve Çay Medresesi (1278), Amasya'daki Hilafet Gazi (1201) ve Gök Medrese, bölgesel ilim merkezleri olarak öne çıkar. Antalya'da Emir Sinaneddin Medresesi (1319), Diyarbakır'da Mesudiye (1223) ve Mardin'deki Zinciriye (1198) medresesi Selçuklu mimarisinin güneydoğu örneklerindendir. Erzurum'daki Çifte Minareli (12. yüzyıl) ve Yakutiye (1310) medreseleri, taş işçiliğiyle dikkat çekerken; Kayseri, dönemin bilim ve tıp merkezi olmuş, burada Gevher Nesibe Şifaiyesi (1205), Hunad Hatun (1237), Sahibiye (1267) ve Hacı Kılıç (1249) gibi yapılar inşa edilmiştir. Isparta'daki Ertokuş (1224) ve Dünder Bey (1302) medreseleri ile Kırşehir'deki Cacabey Medresesi (1272)'inde aynı etkileri görmek

³² Mustafa Akkuş, *Moğollara Dini Muhalefet; İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2022), 149-169.

³³ Yoksa, 142-143.

³⁴ Nizamülmülk, 181-185.

³⁵ Cahid Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, 5.

mümkündür.³⁶

Anadolu Selçuklu medreselerinde görev yapan birçok müderrisin eğitimini Türkistan'da tamamladığı veya Türkistan kökenli oldukları da bilinmektedir. Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli, Süleyman Hekim Ata, Lokman Perende, Evhadüddin Kirmânî, Şems-i Tebrizî, Sadreddin-i Konevî, Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî gibi büyük âlim ve arifler örnek olarak gösterilebilir. İkinci olarak, müfredat ve öğretim metodu açısından Türkistan etkisi belirgindir. Türkistan medreselerinde okutulan temel dersler olan fıkıh, kelam, tefsir, hadis, nahiv ve mantık, Anadolu'daki medreselere de aynen taşınmış ve hatta klasik müfredatın temelini oluşturmuştur.³⁷ Bu medreselerde dini ilimlerin dışında da dersler okutulmuştur. Böylece pozitif bilimlerle dini ilimler birlikte okutularak talebelerin daha kapsamlı eğitim almaları sağlanmıştır. Bu medreseler sayesinde eğitimin devlet kontrolünde olmasının yolu zamanla açılmıştır. Böylece sistemli ve belirli müfredatların takip edildiği eğitim kurumları oluşmuştur. Özetle eğitim daha sistemli hale gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra medreseler dini kurumlar olmanın ötesine çıkmış bilim ve düşünce merkezleri olarak toplumsal gelişme ve ilerlemeye katkı sunmuş bölgeyi kültürel ve ilmi açıdan etkilemiştir.

Medrese eğitimi, birebir hocadan ders alma (talim) ve metin şerhleri üzerine kuruluydu ki bu da Türkistan (Mâverâünnehir) geleneğinin devamıdır.³⁸ Türkistan medreselerinde olduğu gibi Anadolu medreselerinde de dinî ve aklî ilimler birlikte okutulmuştur. Söz konusu müfredat Karahanlı ve Selçuklu dönemi Buhara, Semerkant ve Merv medreselerinden etkilenmiştir. Türkistan medreselerinde okutulan Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dinî derslerin yanı sıra mantık, felsefe, matematik, astronomi, tıp ve edebiyat gibi aklî ilimler de önemli yer tutmaktaydı. Bu durum Anadolu'da da hemen aynı uygulanmıştır. Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi'nde tıp ve eczacılık, Konya Karatay Medresesi'nde tefsir ve hadis, Sivas Gök Medrese'de felsefe, mantık ve astronomi, Erzurum Yakutiye Medresesi'nde kelam, fıkıh ve Arap dili, Kırşehir Cacabey Medresesi'nde ise astronomi dersleri okutulmuştur.³⁹ Böylece aynı tarih köklerin mensupları olan Türkistan ve Anadolu müfredat birliği sağlanmış ve bilimde denge sağlanmıştır. Bu birliktelik, modern eğitim sistemlerinde farklı bilim dallarından yararlanmanın önemini vurgulamakta, din eğitiminde bilimsel bilginin katkısının da alınmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu dönemde medreselerin dini ilimlerle birlikte pozitif bilimlerin eğitimini vermesi, modern eğitim süreçlerinde çok yönlü ve kapsayıcı eğitim müfredatların geliştirilmesine yol açmaktadır.

Üçüncü olarak, tasavvufî düşüncenin talim ve terbiyeye mutabık hale getirilmesi de Türkistan etkisinin bir başka boyutudur. Ahmed Yesevî geleneğinin Horasan erenleri vasıtasıyla Anadolu'ya ulaşması, medrese dışındaki halk eğitimi sistemini de etkilemiş, bu durum medrese-tarikat ilişkilerini dengede tutmuştur.⁴⁰ Son olarak, mimari ve yapısal açıdan da Türkistan etkileri gözlemlenir. Medreselerin eyvanlı planları, revaklı avluları ve özellikle çifte eyvan düzeni, ilk olarak Semerkant ve Buhara medreselerinde ortaya çıkmış, Anadolu'da Konya, Sivas ve Kayseri medreselerinde uygulanmıştır.⁴¹ Tespit edildiği üzere Türkistan ve Anadolu medreseleri ortak bir müfredat ve

³⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071–1318)*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, 214–229.

³⁷ Baltacı, 5.

³⁸ Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri Medrese Eğitimi", *Belleten*, 2014, 78/283, 955-982.

³⁹ Turan, 225-237.

⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul: Milenyum, 2020, 20-30.

Yayınları, 1982, 75–78.

⁴¹ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 113–120.

mimaride etrafında birleşmişlerdir.

5. Türkistan'ın Anadolu Üzerindeki Toplumsal Etkileri

Fetih sonrası Türkistan'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçlerle birlikte, göçebe ve yarı-göçebe yaşam tarzı da bu coğrafyaya taşınmıştır. Bu yaşam biçimi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları derinden etkilemiş, Anadolu'nun kırsal dokusunu şekillendirmiştir.⁴² Göçebe toplumların en belirgin özelliklerinden biri olan yaylak-kışlak sistemi, Anadolu'da da benimsenmiştir. Bu sistemde topluluklar, yaz mevsiminde yüksek yaylalara (yaylak), kışın ise daha sıcak ve alçak bölgelerdeki kışlaklara göç ederek hayvanlarını otlatmışlardır.⁴³

Bu bağlamda Büyük Selçuklu Devleti, üç temel toplum katmanından oluşuyordu: göçebeler, köylüler ve şehirli. Göçebeler, ağırlıklı olarak Oğuz boylarından oluşan Türk kabileleri olup, hayvancılık ve avcılıkla geçiniyor, İran coğrafyasının doğu ve kuzey bölgelerinde yerleşiyordu. Ancak bu hareketli hayat tarzları yerleşik kültürle zaman zaman çatışmalara yol açmış, Selçuklular göçebeleri ya Horasan'ın doğusuna ya da Bizans sınırlarına yönlendirerek şehir kültürünü korumaya çalışmıştır. Köylüler ise toplumun en kalabalık kesimini oluşturuyor, iktâ sistemiyle toprakları işleyerek ziraat yapıyorlardı. Toprağa bağlı olan köylüler, üretimden aldıkları vergilerle iktâ sahipleri ve devlete bağlıydılar; sulama kanallarının artırılması sayesinde tarım gelişmiş ve bu durum şehirlerin büyümesine zemin hazırlamıştır. Şehirli ise devletin siyasi, kültürel ve ekonomik merkezlerini oluşturarak büyük şehirlerde yoğunlaşmış; bu şehirler zanaat, ticaret, bilim ve sanatın geliştiği yerler olmuş, böylece Selçuklu devletinin devamlılığına katkı sağlamıştır. Bu üç katman, birbirini tamamlayan yapıyla Selçuklu toplumunun dayanaklı ve çok yönlü olmasını mümkün kılmıştır.⁴⁴

Bu hareketlilik, hem doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı hem de iklim koşullarına uyum açısından kritik bir yöntem olmuştur. Anadolu'nun özellikle İç Anadolu, Toroslar ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaylak-kışlak kültürünün izleri bugün dahi canlıdır. Bunun yanı sıra, oba ve aşiret düzeni, göçebe sosyal yapısının temel unsurları olarak Anadolu'ya taşınmıştır. Oba, ailelerin veya küçük grupların bir arada yaşadığı toplulukları ifade ederken, aşiret daha büyük bir birliktir ve genellikle ortak soy ve kültür bağıyla birbirine bağlıdır.⁴⁵ Bu sosyal yapılar, Anadolu'da yerleşik yaşama geçiş sürecinde bile uzun süre devam etmiş, yerel halkın sosyal dayanışmasını ve koruma mekanizmalarını güçlendirmiştir. Osmanlı döneminde ise bu göçebe gelenek, özellikle Yörük kültürü olarak devam etmiştir. Yörükler, hem Anadolu'nun savunmasında hem de ekonomik hayatında önemli roller oynamışlardır. Hem göçebe hem de yarı-göçebe yaşam biçimlerini sürdüren Yörükler, yaylak-kışlak sistemini koruyarak, geleneksel Türk kültürünü canlı tutmuşlardır.⁴⁶

Selçuklu Devleti'nde halkın büyük çoğunluğu reâyâ olarak adlandırılırdı. Reâyâ, devlete vergi vermek, otoriteye itaat etmekle yükümlüydü. Devlet, sadece resmî olarak tanınan mezhep ve tarikatlara izin verir; başka dinî gruplara katılmak, farklı inançlar benimsemek ve kamu düzenini bozmak ağır suç sayılırdı. Hükümdarın görevi ise reâyânın can, mal ve namusunu korumaktır; resmi belgelerde halkın hükümdara Allah'ın emaneti olduğu vurgulanırdı. Bürokratlar ve yöneticilerden halka adil davranmaları, haksız taleplerde bulunmamaları beklenirdi. Toplum üç ana katmandan

⁴² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984), 210-215.

⁴³ Halil İnalcık, *Türkiye'de Toplum ve Ekonomi Tarihi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 89-95.

⁴⁴ Osmangazi Özgüdenli, "Selçukluda Sosyal Kültürel Hayat", (Ankara: TDV, DİA, XXXVI, 2009), 371-375.

⁴⁵ İbrahim Zeyd Gerçik, "Türk Sosyal Karakteri Üzerine Kuramsal Bir Çalışma", *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 2020.4.1.1-23.

⁴⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 2005), 210-215.

oluşuyordu ve ekonomik-sosyal durumları farklı olsa da siyasi açıdan reâyâ birbirine eşitti. Kısaca, Selçuklu toplumu vergi veren ve itaat eden geniş bir halk kitlesi ile onları koruyan ve yöneten sınıflardan oluşuyordu.

Osmanlı idaresi, bu toplulukları belirli ölçüde özerk bırakmış, onların kültürel ve ekonomik özelliklerine saygı göstermiştir.⁴⁷ Bu göçebe kültürün Anadolu'da kalıcı etkileri, sadece ekonomik ve sosyal yapıda değil, aynı zamanda folklor, dil, giyim ve mutfak kültüründe de kendini göstermiştir. Örneğin, Yörük halıları, göçebe desen ve motiflerini taşıırken, Anadolu'nun farklı bölgelerinde kullanılan dilde göçebe yaşamın izleri bariz şekilde görülür.

Türkistan, Anadolu'yu toplumsal açıdan etkilediği gibi sanat ve mimari açıdan da somut bir şekilde etkilemiştir. Başka bir ifadeyle Türkistan, Asya'da gelişen Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi Türk-İslam devletlerinin mimari geleneklerinin doğduğu ve şekillendiği önemli bir kültür havzası olup Anadolu gibi diğer Türk ellerine kaynaklık teşkil etmiştir. Bu bölgedeki mimari anlayış, özellikle camiler, medreseler, türbeler ve kervansaraylar gibi yapılarla somutlaşmış ve Anadolu'ya göçler yoluyla taşınmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilen mimari eserlerde, Türkistan'daki Karahanlı ve Gazneli mimarilerinin izleri açıkça gözlemlenmektedir. Bu etki, özellikle taş işçiliği, taş süsleme teknikleri ve geometrik motifler alanında belirgindir. Türkistan'da geliştirilen özgün taş oymacılığı teknikleri, Anadolu'daki yapıların cephelerinde, kapı ve pencere sövelerinde ustalıkla uygulanmıştır. Ayrıca, çini süslemeleri, Anadolu'da Selçuklu döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu süslemelerde kullanılan mavi, turkuaz, lacivert ve beyaz renk paleti, özellikle Karahanlı ve Gazneli sanatından esinlenmiştir. Bu renklerin uyumu ve desenlerin oluşumu, mimaride estetik ve sembolik anlamlar kazandırmıştır. Çini sanatı, medrese ve cami iç mekânlarının ruhani atmosferini zenginleştirmiş, izleyicide derin bir manevi deneyim yaratmıştır. Anadolu'da inşa edilen kervansaraylar da Türkistan'da başlayan yol ve ticaret mimarisinin devamı niteliğindedir. Bu yapıların fonksiyonel özellikleri, bölgedeki kervansaray gelenekleriyle paralellik gösterir; güvenlik, su temini, konaklama ve ticaretin kolaylaştırılması için geliştirilen tasarım unsurları Anadolu'ya adapte edilmiştir.⁴⁸

Türkistan'dan Anadolu'ya gelen mimari üsluplar, sadece teknik ve estetik yönleriyle beraber manevi ve kültürel bir dil olarak da yorumlanmalıdır. Türbelerde ve medreselerde kullanılan süslemeler, yazılar ve motifler, hem İslam tasavvuf anlayışının hem de Türk kültürünün Anadolu'ya tatbik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anadolu Türk mimarisi, Türkistan kökenli olup Batı Türkistan sanatından etkilenmiş; geometrik planlı şehir ve kasabalarla göçebe olmadığını ispatlamıştır. Modern mimaride dahi "Türk üçgeni" ve kubbe gibi detayların sürdürülmesi, kişide mekâna aidiyet duygusu oluşturur. Ancak Batı etkisiyle millî mimari çizgiden uzaklaşmış, bireysel zevkler ön plana çıkmıştır. Mimarlık, görsel zekâyı ve kültürel birliği besleyen önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Kadim Türk yurdu Türkistan, tarih boyunca Türk kültür ve medeniyetinin ana kaynağı olarak, Anadolu'nun düşünce, inanç ve toplumsal yapısının şekillenmesinde başrolü oynamıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya yönelen fetihler ve göçler, yalnızca bir nüfus hareketi olarak kalmamış aynı zamanda dil, din, tasavvuf anlayışı, eğitim sistemi ve sanat birikimini de kapsayan köklü bir

⁴⁷ Suraiya Faroqi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, (London: I.B. Tauris, 2004), 70-75.

⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 198), 180-185.

medeniyet aktarımı haline gelmiştir. Başlangıçta Türkler, beraberlerinde getirdikleri maddi ve manevi değerlerle Anadolu'da yeni bir kimlik inşa etmişlerdir. Devamında Ahmed Yesevî'nin öncülüğünde doğan Yesevîlik geleneği, Hacı Bektaş-ı Velî, Sarı Saltuk, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar aracılığıyla Anadolu halkının ruhuna işlemiş ve Türk-İslam sentezinin en güçlü tezahürlerinden biri hâline gelmiştir. Makalede somut biçimde ortaya kaleme alındığı üzere, Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde Türkistan'da gelişen medrese geleneği, Konya Karatay (1250), Sivas Gök (1271), Kayseri Gevher Nesibe (1205) ve Kırşehir Cacabey (1272) gibi Anadolu medreselerinde doğrudan etkisini göstermiştir. Aynı şekilde, Semerkant ve Buhara'daki mimari üslup Anadolu'da taş işçiliği, çini süsleme ve kubbeli yapı anlayışlarında yeniden canlanmıştır. Bu emsal mirasın Türkistan'dan taşınan kültürel ve düşünsel mirasın Anadolu'da yalnızca korunmadığını, aynı zamanda yeniden üretildiğini ve yerel unsurlarla kaynaştırılarak özgün bir medeniyet doğurduğunu göstermektedir. Bu araştırma, Türkistan-Anadolu ilişkisini tarihî, kültürel, dinî ve eğitimsel boyutlarıyla ele alarak bilime önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle medeniyet aktarımı, tasavvufun halk tabanında yayılması, dil ve edebiyatın dönüşümü gibi konuları bütüncül biçimde inceleyerek Türk kültür tarihinin sürekliliğini anlamada yeni bir perspektif kazandırmıştır. Kısacası Anadolu'ya yönelen Türkistan kültürel mirası sadece bir başlangıç noktası olmayıp süreklilik arz etmektedir. Nitekim söz konusu Türkistan merkezli etkileşim Selçukludan Osmanlıya, oradan da modern Türkiye Cumhuriyeti Devletine intikal etmiş, günümüzde dahi kültürel kimliğimizin manevi ve fikri temellerinde varlığını muhafaza etmektedir.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2	Author / Yazar 3	
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%40	%30	%30	
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%40	%30	%30	
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi-Doğrulama	%40	%30	%30	
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%40	%30	%30	
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%45	%55	%55	

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Eğitim Sistemi*. Ankara: Düşünce Yayınları, 1994.
- Akkuş, Mustafa “Gazneli Mahmud’un Mutasavvıflarla İlişkileri”, *SUTAD*, 45, 2019, 353-369.
- Akkuş, Mustafa *Moğollara Dini Muhalefet; İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Aksarayî, Mahmud b. Muhammed *Târih-i Selâcika Mûsâmeretü'l-Ahbâr ve Mûsayeretü'l-Ahyâr*. nşr: Osman Turan, Tahran: İntişâratü'l-Asatir, 1983.
- Baltacı, Cahid, *Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Beyazıt, Yasemin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten*, 2014, 78/283, 955-982.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*. nşr: Said Nefisi, Tahran, 1940.
- Ercilasun, Ahmed Bican, *Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, 2016.
- Erhan YOKSA, “Hoca Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş-ı Velî Tasavvufunun Türk İslam Anlayışı Açısından Değerlendirmesi”, *Neşehir Hacı Bektaş Velî Üniversitesi SBE Dergisi*, Özel Sayı, 2021, 145-147.
- Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris, 2004.
- Gerçik, İbrahim Zeyd, “Türk Sosyal Karakteri Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 2020.4.1.1-23.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1982.
- Hunkan, Ömer Soner, “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dinî Siyaseti'nde Mâturîdî Âlimlerin Rolü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, 2016, 377-393.
- İbn Bibi, *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*. nşr: Muhammed Said Cemaleddin, Kahire: el-Merkezi'l-Kavmi l'it-Tercüme, 1993.

Türkistan'ın Anadolu Sosyo-Kültürel Dünyasına Tesirleri

- İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomi ve Toplum Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 2005.
- Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi*, (Ankara: Eren Yayıncılık, 1996), 30-40.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- Kaya, Abdullah, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, 18/59, 2014, 211-232.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, s. 93-95.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Türk Sosyal Hayatı*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1999.
- Kuban, Doğan, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Lewis, Franklin, *Rumi: Past and Present, East and West*. Oxford: Oneworld Publications, 2008.
- Müstevfi, Hamdullah, *Târih-i Güzide*. Abdülhüseyin Nevâî, Tahrir: Müesses-i İntişârâtı Emir Kebir, 2015.
- Nizamülmülk, Ebu Ali Kıvamuddin, *Siyâsetnâme*. tsh: Muhammed Kazvini, Tahrir: Çap-ı Tahrir Musavvir, 1965.
- Ortaylı, İlber, *Anadolu Beylikleri ve Osmanlı'nın Doğuşu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Özgüdenli, Osmangazi, "Selçukluda Sosyal Kültürel Hayat". Ankara: *TDV, DİA, XXXVI*, 2009.
- René, Grousset, *Bozkır imparatorluğu*. (Çev. M. Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Şebânîkâreyî, Muhammed b. Ali, *Mecmau'l-Ensâb, II*. (M. H. Muhaddis, nşr.). Tahrir: İntişârâtı Emir Kebir, 1997.
- Tekeli, İlhan, *Anadolu'da Yaylak-Kışlak Kültürü*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Türkmen, Fikret ve Pehlivan Gürol, *Dünyada Dede Korkut Araştırmaları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2025), 330-390.
- Türkmen, Fikret, *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- Yüce, Yaşar ve Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi, I*. İstanbul: AKDITYK Yayınları, 1990.
- Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.